

אוניברסיטת בר-אילן
הפקולטה למשפטים

קורס מס' 01-152-99
תולדות המחשבה המדינית
מרצה: ד"ר משה הלינגר

עבודת הגשה בנושא:
הגות מדינית יהודית מודרנית,
ע"פ משנתו של מנדלסון משה
(כפי המבוטאת בספרו: "ירושלים").

תאריך הגשה: 25/5/05

עבודת הגשה בנושא : הגות מדינית יהודית מודרנית

מערכת היחסים הראויה בין דת למדינה בכלל ע"פ מנדלסון:

לעומת לוק, הסבור כי אנשי המדינה צריכים לדאוג אך לחיי השעה ועל כן, אל להם להנחיל תקנות לדורות הבאים, מנדלסון מציג טענתו בדבר רצונם ומחויבותם של האנשים החיים בתקופה מסוימת, להנחיל לדורות הבאים חוקים הגתפסים בעיניהם כטובים ולעיתים הכרחיים לקיום חב' תקינה^[40]. מכך עולה השאלה: בידי מי יש להפקיד את חיי העולם?

מצד אחד, המדינה, ברצותה להבטיח קיום אנושי תקין ומוצלח, נוטה לחזניח הדאגה לחיי העולם, מן הצד השני-בעצם הפרדת המושגים: הזמני והנצחי, אין אמת ואף לא תועלת לבני"א כיוון שהאדם אינו אלא "זמניות בלתי פוסקת"^[41].

מנדלסון, בדומה למקיאבלי(בחיבורו "הנסיך"), מציג 2 סוגי אנשים הקיימים בחברה-אדם המתנור מהנאות העוה"ז, בכדי להבטיח חלקו בעוה"ב ואזרח רע בעוה"ז, תוך כוונה להיות טוב בשמים.

כיוון שהאדם זקוק לחברה(רעיון א-ציניקני), נצרכות תקנות משותפות לטובת הכלל (העכשווית והעתידית, הדתית והארצית. מייחס מעמד חשוב לקולקטיביזם, בדומה לרפובליקה הגרמנית והדמוקרטיה היוונית), בכדי למלא חובותיו כלפי זולתו וכלפי בוראו.

לקיום החובות נדרשים 2 יסודות: המעשה(לקיום החובות) והדעת(בכדי שתוגשם דרישת החובה ממניעים נאמנים). תפקיד החברה הוא "לכוון איפה את שניהם ע"י מוסדות ציבוריים" לטובת הכלל^[43].

מנדלסון מציג חלוקה של גורמי ומעשי ומחשבות האדם לשניים:

1) יחסים שבין אדם לחברו, המועילים לכלל –אלו, לדעתו, הינם ענייני המדינה וחוקתה האזרחית(להלן: המדינה).

2) יחסים שבין אדם לבוראו מענייניה של הדת(היהודית/ נוצרית / מוסלמית וכו'). להלן: הכנסיה).

כל זאת, בניגוד לגישה היהודית-מסורתית, לפיה גם המצוות שבין אדם לחברו –הם מענייניה של הדת(תפיסת הדת כעניין פרטי ולא ציבורי – תפיסה נוצרית).

"השלמת האדם" מבוטאת בהשתדלות לסדר המעשים והדעות, שיתאימו כאחד לאושרו של האדם, לחנך בני"א ולהנהיגם ע"י ממשל^[43].

מדינה הפועלת נכון, היא זו אשר מצליחה לחנך (לעורר מידות ודעות) העם, מה שממילא יוביל לביצוע מעשים טובים לטובת הציבור, ע"י פרטיו ולא זו הנצרכת באופן תמידי לדרבון החוק^[44]. למנדלסון אין תשובה חד משמעית לגבי צורת השלטון הטובה ביותר, כיוון שזו תלויה סוג אומה, זמן ומקום^[44](מעט סופיסטי), אולם מציג הוא אמת מידה אמינה לאיכות השלטון: טיב הממשל בדרך החינוך(דהיינו-השפעתו על אזרחיו ע"י מידות ודעות, בדומה לאפלטון).

לפיכך, לא ראוי כי המדינה היא זו שתקבל על עצמה את חובות האדם כולן, לרבות צדקה לעניים ו-ותהפכם למוסדות ציבוריים, אולם רצוי ביותר כי השלטון יתן הזדמנות לאזרחים להכיר ולראות התועלת בויתור הפרט למען הכלל לשם אהבת החסד ואושרו הפנימי, המגדילים את חן מעשה הנדבה ואת שלמות עושה^[45].

¹ עמ' 40 בספרו של משה מנדלסון- "ירושלים". להלן- כל ציטו' העמודים הרלוונטיים מספר זה ימצאו בסוגריים מרובעים]

המס' 11/2018
2
2018

למרות שענייניהן של הדת והמדינה זהים : מעשי ומידות האנשים-ישנם הבדלים מהותיים ביניהן: בעוד המדינה (1) מחייבת לכופה (2) פועלת ע"י חוקים, (3) משתמשת בכוח גופני בעת הצורך (4) הינה בעלת זכויות מלאות - הדת (1) מורה ומשדלת, (2) פועלת ע"י מצוות, (3) כוחה טמון באהבה ובעשות הטוב והחסד ו(4) הינה בעלת זכויות קטועות ואינה בעלת טענות ותביעות לזכות כפיה (ושום ברית/אמנה אין בכוחה להקנות לה זכות זו).

אם כן, למדינה יש הזכות והמשפט על נכסי ומעשי אזרחיה ויכולה לקחת ולתת, לצוות ולאסור, להעניש ולתגמל (וכיוון שהחובה הציבורית היא, אין נפקות למידת רצונו של האדם בעשייה), אולם בכפיה על המעשים החיצוניים מסתכמת סמכותה ואין ביכולתה לכפות על פנימיות האדם-פעולה שיכולה להתבצע אך ע"י הכנסייה/הדת העומדת על חובות האדם למקום/הכוללות אף את חובותיו לזולת) [59-60].

מנדלסון מגיע ל-3 מסקנות-אקסיומטיות [61-63]:

(1) כיוון שלא יתכן כי זכויות הכנסייה תתנגשנה עם זכויות הפרט, הרי שלכנסייה אין זכויות על נכסים ורכוש(לא יתכן סכסוך בין האזרחים לכנסייה).

(2) מכך נובע, שלא יתכן חוזה בין הכנסייה לאזרח (כי יסודו של החוזה בהנחת מצבי חיכוך וסכסוכים פוטנציאליים).

(3) כיוון שזכויותיה של הכנסייה מסתכמות באזהרה, הוריה, עידוד וניחום – אינה זכאית לגמול ולענוש על מעשי בני"א.

יש לערוך אבחנה בין המעשים השונים:

האזרחיים –הינם ענייניה הבלעדיים של המדינה ואילו הדתיים, שאינם סובלים מטבעם כפיה ושומד (אלא נובעים מנטיית הלב החופשית)-הם ענייניה של הכנסייה(חלוקת תפקידים/סמכויות מוגדרת-אמירה לותרנית+תואם את תפיסת מרסיליו ותורת 2 החרבות הנוצרית). על המדינה ועל הדת מוטל להורות, ללמד, לעודד, אך לא לגמול, להעניש, לכפות או לשחד(כי אף המדינה לעולם לא תוכל לכפות על פנימיות האדם-דעותיו)[63]-הפרדת דת ומדינה(מדינה גייטרלית-רעיון פרוטסטנטי במקור).

אני מוצאת את גישתו תואמת את זו של לוק לנושא(מבחינת הלגיטימציה של המדינה לכפות בכדי להגן על הזכויות האזרחיות מתוך הכרח בעוד בכנסייה –אסור שיהא מימד של כפיה ומבחינת עק' הפרדת הרשויות בכלל).

התערבות מסוימת לגיטימית של המדינה בענייני הדת, הינה מניעת השתרשות והתפשטות הכפירה והקנאות בה, כיוון שאלו חותרות תחת אושיות החיים הציבוריים והאושר הגלום בהם. אולם אף זו תבוצע מרחוק ובמתינות, מבלי לבקש להכריע בכוח מרותה ולהתערב ישירות בחילוקי הדעות[65]- פעולה כזו נגד דת הפוגעת בשלטון –תואמת את עמדת שפינוזה בנושא(וכמובן-את זו של לוק).

תכליתן של המדינה והכנסייה (סיוע לאשרו של האדם בעוה"ז ובעוה"ב-תכלית אריסטוטלית)-תושג ע"י תקנות ציבוריות[72], אולם אף שהן פועלות על דעות ומעשי בני"א, על עיקרן ושימושן- אין לאף אחת מהן זכות לכפות על האדם דעות(אף לא מכוח החוזה, או שבעת האלה) [72-73].

עם זאת, המדינה בהחלט יכולה (וצריכה) לכפות, לגמול ולהעניש, לחלוק משרה וכבוד, חרפה ונידוי, על מעשים הנדרשים בין אדם לחברו ובכך להשיג מטרתה(אולם כאשר זה נוגע לדת(שכוחה

הוא האמת ונשקה מסתכם בטעמים והוכחות) – אין בכך תועלת אם לא נעשה הדבר מרצונו החופשי של האדם ומתוך כוונה אמיתית, כי המעשה הדתי כרוך ומשולב במחשבה [76] יוצא מכך, שבעוד המדינה רואה (ובצדק) בחרם ובנידוי-נשק לגיטימי ונצרך, אין נשק זה רלוונטי וראוי מבחינה דתית (ואף עומד בסתירה מוחלטת לעצם מהות הדת), כיוון שמטרת הדת היא לקרב (ולא להרחיק) התועים (המשולים לחולה הנזקק לבית מרקחת(הדת)) ולא למנוע מהם מזון ושע ולהניח להם למות "מיתה מוסרית" אותה יכולו למנוע מהם ע"י שיתוף הלבבות, הכרת השכל וגילוי האמת [77-78].

במדינה העברית הקדומה, הדת והמדינה היו שתיים המהוות חטיבה אחת (אף שאין מאוחדות-מחוברות) ועל כן, יחס האדם לחברה ויחסו למקום לא התגשוש אלא נפגשו בנק' אחת, זאת כיוון שאלוהים, כבורא העולם ומושל יחיד של האומה לא דורש ממנה, אלא מה שעשוי לשמש לטובתה ולריבוי אושרה של המדינה וכך גם המדינה – לא דרשה מהאדם דבר המנוגד לחובתו כלפי אלוהים. ==> התוצאה: לאזרחות באומה זו היה ערך של קדושה ודת היות ועבודת אזרח הייתה ממלא עבודת אלוהים [132] (לגבי היהודי הגר בחו"ל – נחשב למשועבד לחוקים מדיניים זרים, שאינם בגדר עבודת אלוהים כחוקי א"י, כיוון ש"ה' אלוהי ישראל הוא נחלתו"). כמו בחובת עשה כך גם ב"לא תעשה": כל פגיעה בכבוד אלוהים – כפגיעה במלכות נחשבה, מנאץ שם ה' – כמקלל מלך ומחלל שבת – מבטל היה חוק יסוד של החב' האזרחית, שהשבת כיום מקודש היוותה חלק נכבד מחוקתה – על מעשים אלו (ולא על המחשבה הכרוכה בהם) הוטלו עונשים אזרחיים, כאשר הענישה בוצעה בהקלה, ותרונות וסלחנות, תוך ניסיון עצום להימנע מגזר דין מוות [133] – עד כדי כך שביה"ד היה מקפיד על אי הוצאה להורג של יותר מאדם אחד אחת 70 שנה.

מנדלסון מגיע לפיכך, למסקנה הבלתי-נמנעת הבאה: תורת משה וחוקת היהדות – אינן נותנות תוקף למשפט ולשלטון כנסיה ואינן מטילות עונש בעוה"ז על היעדר אמונה ועל אמונה תועה (ובכך אין כדי הרס היהדות-כי התורה והתבונה הן 2 אמיתות שאינן יכולות לסתור זו את זו). [134] בימי קדם, האדם לא נענש על אמונה/תורת שקר/מדוחי שווא, אלא על מעשי נבלה חצופים נ' ח"י של המדינה וחוקתה האזרחית ואף זאת- רק אם הגיע לדרגת מרידה ממש. ברגע שעבר העבירה, התרו בפניו ועברה בשנית – הפך פורץ גדר הדת למחלל כבוד מלכות ולפושע מדיני [134]. אולם משחרב ביהמ"ק – בטלו דיני נפשות ועונשין ואפילו קנסות עד כמה שהם לאומים בלבד, הקשר האזרחי של האומה הותר ועבירות דתיות חדלו מהיות פשעים מדיניים. בדת, כיום, אין עונשין, רציית עוון (מלבד זו אשר החוטא החוזר בשובה מקבל על עצמו) או כפייה [133-134] משטר החוקה היהודי-ישראלי שהיה פעם אחד ("משטר תורת משה") אינו קיים עוד וכאשר זה התערער, התבטל העניין המשותף והמדינה והדת חדלו מהיות חטיבה אחת – נוצרו התנגשויות בין חובות האדם (שהיו נדירות – כששלט מלך ירא שמים ושכיחים – כששלט מלך שאינו כזה) מה שהגיע למלוא הבהירות בקריאתו של ישו: "הבו לקיסר את אשר לקיסר ולא לאלוהים את אשר לאלוהים" (136) – מנדלסון טוען שעצה זו (תורת שתי החרבות) – היא הטובה ביותר לעם ישראל, גם בימינו. דהיינו – יש לקבל את כללי וחוקת המדינה בה חיים ויחד עם זאת לדבוק בדת, למרות הסבל הכרוך בכך. [137]

יישום משנתו הדתית פוליטית של מנדלסון לחב' ליברלית בכלל ולמדינה

יהדות-דמוקרטית-מודרנית בפרט:

הפרדה בין דת ומדינה – מגמת הימנעותו הכללית של ממשל ליברלי כיום, מהתערבות בענייני הדתיים של הפרט-תואמת את גישתו של מנדלסון (ושל משכילי אירופה בתקופתו-בכלל), הרואה עניין זה מחוץ לתחומה וסמכותה של המדינה [43, 59-60, 72]. כפי שהתברר במאה ה-16 לנוצרים ביחס לכנסייה הקתולית (שהייתה פוליטית והפכה ארצית) – סביר להניח כי לא היה רואה בעין יפה את המעורבות האינטנסיבית של הדת במהלכים המדינתיים בישראל (תפיסת רבנים כמנהיגים פוליטיים) (להבדיל מהנחיית והכוונת קהל-מאמינים ע"פ השקפתם-המהוות פעולות לגיטימיות) /הפקדת סמכויות שלטוניות בידי רשויות דתיות והקמת מפלגות דתיות המבססות את מצעם על דת (ש"ס, מפד"ל וכו')/אנטי-דת (שינוי) וכדומה) – זאת, בניגוד לת. המקראית בעניין זה (ראה לעיל).

חריגה מכלל זה, ברגע שכפירה וקנאות מופרזת בדת מסוימת פוגעים פגיעה אנושה בחברה ומערערים את יסודותיה של המדינה (הוצאת כתות ומפלגות) (כך) מסוימות אל מחוץ לחוק, הגבלה וריסון פעולותיהם של קב' דתיות (ההתנגדות האלימה לנסיעת רכבים בכביש בר-אילן ביום השבת) – אף היא מתיישבת עם דעתו של מנדלסון, הגורס כי התערבות המדינה בענייני הדת במקרים אלו היא לגיטימית והכרחית, אולם יתכן שימצא אותה, לעיתים, מוגזמת ומופרזת ולא נהוגה בעדינות וברגישות הראויה [65].

חופש הדת/מדת – כפי שוודאי קיימת כיום (בעיקר ע"י זרמים קיצוניים בדתות השונות וע"י דיקטטורות), אינה ראויה ואף אינה יעילה, כיוון שלעולם לא יוכלו לכנות על האדם דעות ואמונות (לא המדינה ולא הכנסייה), שהרי בדת המחשבה היא חלק אינטגרלי מהמעשה (רעיון הבחירה החופשית/הרשות הנתונה-כמו הגישה היהודית-צדוקית) [63, 76], לעומת זאת – הידברות (כפי שנעשית לעיתים בפורומים של חילוניים-דתיים) וחינוך (לפטרויות לדוג' – כבארה"ב) הינם התערבות לגיטימית [79]. עם זאת, גם הכפייה החילונית (או האנטי-דתית, גם כשבה מכיוון דת מנוגדת) אינה כדן, בפרט כשמדובר ביהודי שלא ניתן לפטור מדתו [138-139] ובכלל-ע"י שלטונות- כיוון ששלטון אינו רשאי להפוך דעה דתית – שאינה עניין למדינה – לצו מדינה [143] וע"י פרטים/קבוצות/שלטון- כיוון שזהו ניגודה הגמור של הסבלנות האמיתית האוניברסלית שראוי שתתקיים בכל חברה [142] שהרי "המרות יכולה להכניע, אבל לא להורות וללמד. יכולה לדכא את התבונה, אך לא לכבלה" [87] – הגנה על חופש הדת (כלוק) מחד ועל החופש מדת – מאידך, הטפה לסובלנות דתית משתמעת גם מפנייתו לנוצרים (לגבי יחסם כלפי היהודים היושבים בקרבם) [139-143].

תחום המסגרת הדתית – הפיכתן של כנסיות ומוסדות דתיים אחרים למוסדות כלכליים רווחיים וכריתות הסכמים ביניהם לציבור והממשל (הפיכת התורה לקרדום לחפור בו), כפי שנעשה כיום במקרים רבים (תעשיית הקמיעות/מים קדושים/ברכות בתשלום וכו' + מפעלים דתיים ממוסחרים), סותרת את תפיסתו של מנדלסון, לפיה לא יתכן כי זכויות הכנסייה תתנגשנה עם זכויות הפרט וכך גם לגבי ענישה דתית (הנפוצה כיום בעיקר באיסלאם, אם כי ניתן למצאה גם במדינות הליברליות, בעיקר בקרב הקבוצות החברתיות הקיצוניות) [60-61].

מתן וקבלת שכר ותמורת מעשים דתיים, כפי שניתן לטעון שמצויים במידה מסוימת בחצרות רבנים וכחלק מניסיונות שידול בדתות אחרות (לא נפוץ ביהדות) – סותר את משנתו של מנדלסון, לפיה המעשים הדתיים-לא סובלים מטבעם כפייה ומתן שוחד אשר מוזילים ומפחיתים את ערכם וסותרים מהותם אינהרטי [61-63].

חכם דתי > החרמה ונידוי פרטים המבוצעים כיום ע"י חברות מסוימות (החרדת-קיצונית, למשל) בחבי' היהודית ובכלל-עקב סטייה דתית-אינה ראויה בעיני מנדלסון, הטוען כי מטרת הדת היא לקרב ולא להרחיק התועים [77-78].

שבועות אלה > טקסי השבעה הנהוגים כיום בדתות מסוימות (כנצרות. אם כי ראה אף ב"ג העיקרים לרמב"ם – מעין שבועה לא רצויה שכזו) היו זכות לגינוי מצד מנדלסון, הרואה בהן כלא ראויות/אסורות ממש, ע"פ רוח היהדות האמיתית. הנוהל הקיים בבתי משפט ישראלים (ולרוב נעדר מבימ"ש זרים) ובצה"ל, שלא להשביע עדים/חיילים דתיים עולה בקנה אחד עם תפיסתו זו של מנדלסון [103].

מקומם של נולחנים דתים > הפיכת צדיקים / אישים הנתפסים כקדושים (רבנים, נזירים, כמרים וכו') ולהבדיל – חפצים ודוממים כפסילים, קמעות וקברים למושא הערצה במקום אמצעי, לקדושים כשלעצמם תואמת לחששו המובע של מנדלסון ונוגדת את תפיסתם בעיניו [115-123] – זאת לעומת מקיאבלי שראה בהם יתרון כמכשיר להעלאת תחושת הלאומיות וחיזוק תמיכת הציבור בשלטון (מקיאבלי, "עיונים").

שמירת הפרט הדתי על מחויבותו הכלכלית לדת ולמדינה > את האנשים הנוטשים דתם רק מפאת הקושי המוטל עליהם ע"י השלטון במדינה בהם הם חיים (גזרות, אי הקניית זכויות מטעם השלטון וכו') – דתיים המוכנים "להתפשר" על עקרונותיהם בכדי להשתלב בתפקידי מפתח חברתיים), כמו את האנשים שאינם מכירים במדינה בה הם חיים כי מתנגשת עם דתם (כנטורי קרתא), לא היה רואה מנדלסון בעין יפה. לשיטתו יש לקבל את כללי וחוקת המדינה בה חיים ויחד עם זאת לדבוק בדת, עם כל הסבל הכרוך בעניין [137] – א"כ, סביר להניח שהיה רואה בדת-לאומי – "פרווה" הטיפוסי של היום – אידיאל ולא בחרדי-המעדיף לרוב, לא לחשוף עצמו לפגעי החברה (הימנעות מכוונת מהשתלבות במל"ג, למשל) בכדי לא להתקלקל. ודוק: המדובר באותו האיש שטבע את הביטויים – "הווה אדם בצאתך ויהודי באוהלך" / "גרמני בן דת משה" – מוטיב הדואליות/עם כל הקושי, של היהודי/הדתי-כלפי הגויים במדינה הנכרית/כלפי הפרטים בחברה החילונית בה הוא חי) – תופס מקום רב במשנתו (מקביל לגישת אוגוסטינוס ב"עיר האלוהים" ולהנחת האוניברסליות שהתפתחה ברנסנס). כלוק, גם מנדלסון רואה את הסובלנות כתכונה חשובה ונצרכת (אי-כפיה) ורואה את הסבל של האדם הדתי-כעדיף על כפיית האחר.

אוניברסליות דתית וכללית > טענות קבוצות מסוימות (במידה רבה – כל קב' דתית הבטוחה באמיתות וצדקת דרכה), כי להן מונופול על הדת – אינה נכונה ע"פ מנדלסון, כיוון שהדת היא אוניברסלית – כלל אנושית (שהרי בני"א שווים בפני האל ובכלל, כגישת קיקרו והובס) [99-100] – עקרון אוניברסליות זה, תואם את תפיסתם של אריסטו וא. מוקדון. כקאנט, מנדלסון רואה מחויבות מוסרית-אוניברסלית של הפרטים בחברה (למרות שאצל קאנט התפיסה לא באה ממקור דתי ואצל מנדלסון – יתכן שכן, לפחות בחלקה).

בעיני תפיסתו תואמת את הראיה המקראית (שילוב 2 הפנים: אוניברסליות ופרטיקולריות, אם כי נראה שהוא מושך יותר לכיוון האוניברסליות-גישה שהיא במהותה יותר נוצרית) – לפיה האל הוא אל העולם ונברא בצלם אלוקים ויחד עם זאת עם ישראל נבדל בהיותו עם סגולה/ואף נובעת ממנה, מדובר באדם דתי, אף שתפיסותיו חדשניות ומקוריות).

מדיניות איסור ציאליסטי > לו חי מנדלסון כיום, היה רווה נחת משלל בתי התמחוי, מפעלי הגמ"ח והצדקה היוזמים והמופעלים באופן פרטי, מה שלא ניתן לומר על הרגשתו לגבי קצבאות הסיוע הממשלתיים והמשרדים הסוציאליים תוך הטלת מסיס ציבוריים (תפיסתו היא יותר

לפי חוקי המדינה
החוקים הם
החוקים הם

ליברטריאנית-נגד מדינת רווחה ובעד מדינה כשומר לילה-כיוון שלפיו, נתינה מרצון ולא מהכרח, היא האידיאלית והראויה [45]- בדומה לגישתם של נויזיק², לוק ומיל ובשונה מגישתו של רולס. סביר להניח שהיה מרוצה מהרפורמה הכלכלית שערך השר נתניהו בישראל.

תיאורם הכלכלי-מצייה מעולות המנוגדות לתמיכת המדינה ע"י אזרחיה > הצבת גבולות וחסימת זכותו של אדם לחקור ולבחון צדדים בדתו ולדון בצדקת מעשים שלטוניים ודתיים, בטענה שהדבר מהווה כפירה/מרד וכו' (כפי שנעשה כיום, ע"י סתימת פיות של אנשים המתריעים בפני החברה על תוצאות פעולותיה) הינן מוטעות, כיוון שאין נקי אחת במכלול ההכרה האנושית שאין רשות לבחנה. עם זאת, מוצדקות הם הסנקציות המוטלות על אנשים אלו כאשר מבצעים בפועל מעשים הפוגעים בחברה(כגון סרבנות גיוס/התפנות מהתנחלויות) [83].

מדיניות צה"ל שלא לאפשר לחיילים הפועלים בשורותיו לפעול ע"פ גחמותיהם ודעותיהם האישיות והכרחותם לבצע אף פעולות הנוגדות את מצפונם ודעותיהם האישיות-תואמת את עמדת מנדלסון, לפיה דעתם של השכירים לעניין אמיתות דרך הממשל אינה רלוונטית, בניגוד למעשה עצמו(חוץ מלעניין הוראה)[85], מאידך –משתמע מדבריו שהשלטון אמור לרצות אזרחים הפועלים ע"פ מצפונם, ע"מ שיהיו אנשים ותושבים טובים יותר[139] וע"כ-ייתכן ולשיטתו יש מקום לפטור סרבי מצפון משרות צבאי/פעולות מסוימות הנוגדות את מצפונם (פניו התנחלויות, לדוג'). התנגדותו של מסי' דתות ללחימה על אמת אחת(קיומו של אלוהים, תוכחות מוסריות על עוולות וכו') הינה ראויה וכדאית[89].

הטלת סנקציות עונשיות > ענישה חוקית על מעשים בפועל ולרוב לא על כוונות /מחשבות שלא התממשו(תפיסה יסודית העומדת בבסיסו של המשפט הפלילי כיום ברוב מדינות העולם המערבי) תואמת את עמדתו שהשכר והעונש נוגעים אך למעשים[103].

העונש בהשפעות המנהליות > הסתגרותם של אנשים בדלת אמותיהם עם ספרים/מחשב וחוסר לימוד משותף/תקשורת בלתי אמצעית בין הפרטים בחב' היא כדיוק הצרה עליה התרה מנדלסון כשבחן את יתרונות הקדמה, לעומת חסרונותיה הבלתי-נמנעים[106]-ע"כ,סביר להניח כי מנדלסון היה מעדיף שהשלטון, כאמירה, היה תומך (כלכלית/רעיונית)יותר במפעלים חברתיים(החב' למתנ"סים, פורומים הדברתיים וכו') מאשר בהעצמת המדיום התקשורתי ומקביליו(מתחבר לתפיסת חשיבות הקשר בין הפרטים בחברה (כולל הפריה אינטלקטואלית) כחלק מהותי מהאושר-של אריסטו).

חינוך > כהוגי-דעות רבים(כמקיאבלי, אפלטון, אריסטו ועוד-כל אחד, מסיבותיו ובדרכיו שלו)- מנדלסון רואה בחינוך דתי –עניין חשוב, ראוי ולגיטימי. נראה שהיה מסכים עם תפיסת אפלטון לגבי חינוך סובייקטיבי דתי תופעות של בתי ספר דתיים פרטיים(קתוליים, חרדים בחינוך הנפרד)-נראה שהיו נחשבות בעיניו ללגיטימיות לחלוטין, כיוון שהלימוד וההוראה נמצאים תחת סמכותה של הדת.

פוליטיקה > אליבא דמנדלסון, הפוליטיקה(הארצית), בבסיסה, היא אלוהית(בעלת מימד שמימי)[135-136]- בדומה לתפיסתם של אקווינס ואפלטון(שרואה את המדינה האידיאלית בשמים כפוליטית) את מקומה וחשיבותה ובשונה מאוגוסטינוס וממקיאבלי(המנתק מוסר מהפוליטיקה) > אם כן, הדת אינה מתפקדת אך כמכשיר בו משתמש המוזקק לריסון האדם

² ראה ניתוח משנתו הכלכלית של נויזיק ע"י ברוך זיסר בספר "צל ימין ועל שמאל", עמ' 118 –באופן כללי, את ניתוח התפיסות הליברליות קפיטליסטיות בפיק 3.

פורק העול, אלא כמקנה לפוליטיקה (הרצויה) מעמד בלתי "מלוכלך". נראה כי הרעיון של פוליטיקה, החפה משיקולים דתיים-מוסריים, הצובר תאוצה כיום והרווח בחלק ניכר ממדינות העולם (שנחשבות "מתקדמות") היה נתפס בעיניו כחילול וריקון הפוליטיקה ממהותה והפיכתה למשולחת רסן (שהרי הדת מגבילה ומוסדת את פעולותיו של השלטון, מלבד יכולתה לפנות לקהל רחב ולעורר תחושות של יחזות בכוח שלא יכול לנבוע ממקורות אחרים).

ע"פ מא"י ובל"י
 הנהגה משמאל
 לא כל המנהיגים
 מנוגדים אל אמת
 גם ה' (יגדל) (פ"ל)
 בו מנאמן לנגד הנה

*העבודה מבוססת על הספר "ירושלים", ספרות רלוונטית ומחברת הקורס.